

EVOCARE ZOE PETRE (23 AUGUST 1940-1 SEPTEMBRIE 2017)

ALEXANDRA LIȚU

Universitatea din București, alexandra.litu@istorie.unibuc.ro

De multe ori¹, dialogurile lui Platon sunt scena unor întâlniri imaginare în Atena secolului V între Socrate și diverși sofști. În aceste întâlniri, persuasiunea magică a cuvintelor și investigația filosofică se confruntă pentru a stabili la cine se găsește expertiza și capacitatea de a identifica adevărul, la filosof sau la așa-numiții *specialiști în înțelepciune*, sofști. În dialoguri, Socrate reușește mai mereu să demonstreze că filosoful este adevăratul cunoscător, dar, în realitatea vremii, adică în lumea democrației, lucrurile stăteau altfel din pricina eficacității recunoscute cuvintelor care erau deseori asemuite unui *pharmakon*, un drog. Deși Platon, în calitatea sa de mentor al tiranilor din Sicilia, nu a fost pentru Zoe Petre *modelul existențial cel mai iubit*², totuși cei doi împărtășesc aceeași rezervă față de farmecul retoricii, un farmec de suprafață care trebuie supus examenului critic. Nu este un lucru de mirare în ceea ce o privește pe Zoe Petre, având în vedere că prima sa mare incursiune în istoria Greciei antice, teza sa de doctorat, a avut în centru procesul de constituire a unui ansamblu de idei și materializarea lor la nivelul instituțiilor. Investigarea în profunzime a procesului de constituire a unei ideologii și a regimului politic cu care este coerentă se traducea în analiza aprofundată a textelor care o exprimă.

Drumul înspre *Formarea ideologiei democratice în Grecia antică*, teză de doctorat elaborată sub conducerea lui Dionisie M. Pippidi și susținută în

¹ Acest text a apărut în versiune franceză cu minime diferențe, în revista „Dacia”, NS, 61, 2017, p. 253-256. Mulțumim editorilor pentru permisiunea de a relua textul.

² Cum spunea Zoe Petre însăși cu ocazia dialogului purtat cu Cecilia Caragea (Cecilia Caragea, *Dialog cu Zoe Petre*, Cluj-Napoca, 2000, p. 67-68).

1978 la Universitatea din București, fusese deschis de primele articole publicate de Zoe Petre. Aceste articole se aplecau deja asupra marilor arene ale democrației împreună cu actorii care le animau: arta discursului, limba și raporturile dintre legi și societate împreună cu sofistii, organizarea spațiului în *polis* și pandantul său, organizarea corpului civic, împreună cu Hippodamos din Milet, excesele care stau în miezul experiențelor tiraniei sau dialogul dintre *polis* și teatru împreună cu Eschil. Alegerea subiectelor era însoțită de o perspectivă și o metodă de investigare inspirate de școala de antropologie istorică dezvoltată la Paris în jurul lui Louis Gernet, Jean-Pierre Vernant, Marcel Detienne și Pierre Vidal-Naquet pe care îl număra între prietenii săi. De inspirație structuralistă, această perspectivă de investigare conducea la identificarea și investigarea opozițiilor complementare care articulează o viziune coerentă despre lume, particular grecească, viziune care poate fi identificată în nenumărate instanțe culturale. În tipul de analiză practicat de Zoe Petre, universul practicilor intelectuale și instituționale ale grecilor se reliefa nu în urma unei abordări generalizante, ci în urma unui examen critic detaliat al surselor văzute în contextele lor de producție, performare și receptare.

Atât subiectele alese, cât și metodele de cercetare utilizate evocă gusturi intelectuale creionate încă din copilărie. La vârsta de 12 ani, povestește Zoe Petre, se hotărâse să studieze istorie antică, urmând exemplul tatălui, Emil Condurachi, și al bunicului său, Constantin Moisiu, fondatorul studiilor de numismatică în România. Simultan, prezența unchiului din partea mamei, Grigore Moisiu, i-a inspirat un mare entuziasm pentru matematică, disciplină care rămâne pentru istoricul Zoe Petre o *sumă structurată de ipoteze și de argumentări* a căror transparență și succesiune controlată sunt similare structurării discursului public în Grecia unde progresia de la argument la decizie este contemporană cu dezvoltarea geometriei ca știință³. La Liceul Clasic (1953-1956), deprinde limba latină avându-l ca profesorul pe excelentul Gheorghe Guțu, iar la Facultatea de Istorie a Universității din București și la Departamentul de Filologie Clasică din aceeași Universitate, își întâlnește viitorii prieteni apropiați, Alexandru Suceveanu și Liana Lupaș. Prietenia cu

³ Cecilia Caragea, *op. cit.*, p. 6-11, citatul este la p. 10.

Alexandru Suceveanu s-a dezvoltat într-un cadru deosebit, pe situl de la Histria, unde Suceveanu, viitor director al șantierului, a venit prima oară adus fiind de Zoe Petre care mergea de la vârsta de 10 ani pe acest șantier arheologic, condus la vremea respectivă de tatăl ei, Emil Condurachi. În ciuda unei intenții pasagere de a studia arheologia clasică, asemenea tatălui și bunicului Constantin Moșil care vizitase Histria înainte de 1914, anul începerii cercetărilor arheologice sub conducerea lui Vasile Pârvan, timpul petrecut în Facultatea de Istorie, unde a fost fascinată de un curs de istoriografie medievală, deprinderea limbii grecești și sfaturile profesorului Dionisie M. Pippidi au îndreptat-o spre primele sale cercetări și publicații despre sofiști, și, într-un final, spre opțiunea definitivă de a deveni istoric⁴.

Liana Lupaș i-a fost alături în interesul pentru tragedia greacă, concretizat în *Commetaire aux „Sept contre Thèbes d'Eschyle»*, cartea Lianeii Lupaș și a lui Zoe Petre apărută în 1981, o publicație de referință în bibliografia fundamentală internațională a subiectului. Ideea acestei lucrări s-a născut într-un cerc de lectură din greacă veche unde se întâlneau filologii Anca Calangiu, Francisca Băltăceanu, Dan Slușanschi, Liana Lupaș și istoricul Zoe Petre⁵. Reunirea dintre un filolog și un istoric în studierea unui text aparținând lui Eschil răspunde unei chestiuni spinoase în investigarea marilor tragici – legătura dintre tragedie și politică, mai ales politica contemporană. Cum am putea înțelege prezența limbajului și a instituțiilor democrației în producții culturale construite în jurul miturilor și a familiilor regale de odinioară? Comentariul Lianeii Lupaș și al lui Zoe Petre pune în evidență ambiguitățile constitutive ale tragediei, de la limbajul echivoc, aparent inocent, la situațiile a căror adevărată semnificație le scapă eroilor care sunt supuși unui destin ineluctabil. Urmărirea pas cu pas a acestui destin, în general cunoscut spectatorilor în măsura în care face parte din bagajul mitologic comun accesibil tuturor (atenția autorului de tragedii se îndreaptă mai degrabă spre explorarea profunzimilor și a detaliilor, a motivației și psihologiei eroilor, a situațiilor limită create), construiește un spațiu imaginar în care

⁴ *Ibidem*, p. 39-40.

⁵ L. Lupaș, D. Zaharia, *Prietenă mea cea mai veche și mai bună*, în V. Nistor, D. Zaharia (ed.), *Armele Atenei. În onoare Zoe Petre*, București, 2012, p. 13.

sunt puși față în față, într-un moment critic, individul, vocea comunității reprezentate de cor, instituțiile, destinul și zei. O bună parte dintre aceste tragedii, mai ales cele ale lui Eschil, plasează explicit în centrul interacțiunilor puterea și autoritatea sub formele lor variate, inclusiv, în mod anacronic, autoritatea emanată din decizia colectivă a cetății. Aici se inserează istoricul, în analiza imaginarului formelor de putere și a consecințelor potențiale născute din practica acestora, așa cum sunt ele explorate în acest exercițiu de participare colectivă (pe scenă și ca spectatori) reprezentat de tragedie. Dimensiunea culturală și socio-politică a tragediei își are corespondența, după Zoe Petre (*Cetatea greacă între real și imaginar*), în instituțiile democrației care asigură dramatizarea ritualizată a disputelor politice. Discursurile și confruntarea oratorilor în arenele democratice – Adunarea Poporului sau tribunalele – îmbracă procesul deciziei democratice într-o dimensiune teatrală care este cel mai bun medicament împotriva așa-numitei *stasis*, discordia civică. Este o abordare fructuoasă atât pentru istoric, care recuperează aceste producții culturale sub aspectul lor de surse istorice, cât și pentru filolog a cărui capacitate critică și interpretativă este uneori estompată de modele de interpretare care proclamă autonomia operei.

A pune întrebările corecte este o competență a istoricului care a jucat un rol vital în cartea sa *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți* (2004), o investigație minuțioasă a dosarului surselor antice de limbă greacă despre geți. Cuvintele istoricului Lucian Boia, care, în calitate de secretar de redacție al revistei *Analele Universității din București (istorie)*, a publicat un număr semnificativ de articole semnate de Zoe Petre, explică cel mai bine efortul pe care îl face un bun istoric pentru a înțelege sursele scrise și a analiza acest subiect venerat de istoriografia românească naționalistă și de deciziile politice comuniste care i-au conferit o măreție mitologică: „Un document care trece prin mâinile, sub ochii lui Zoe Petre, nu rămâne așa cum este, cum fac destui istorici care preiau documentul, îl „folosesc” și gata. Ei bine, lucrurile nu sunt chiar așa, trebuie văzut ce se ascunde sub litera aparentă a documentului respectiv și asta este o mare calitate, această subtilitate de interpretare pe care o are doamna Zoe Petre. [...] În timp ce istoricii anteriori, generații de istorici, au preluat niște texte, pentru că asta spune Herodot, Zoe Petre s-a întrebat cât știa Herodot și de

ce spune ce spune, adică a pus întrebările care trebuiau puse în legătură cu ce spune Herodot”⁶. Concluzia finală la care ajunge Zoe Petre⁷ și parcursul critic minuțios al analizei pun în evidență faptul că sursele ulterioare nu se ocupă de geți propriu-zis, ci de geți așa cum îi arată Herodot. Cu alte cuvinte, Herodot este cel care este preluat de tradiția scrisă antică, nu este vorba despre geți asupra cărora fiecare nou autor care îi abordează s-ar fi documentat aparte. Cine sunt geții lui Herodot este întrebarea fundamentală la care răspunsul nu constă în citarea naivă a cuvintelor istoricului grec. Dimpotrivă, este vorba despre a pune problema mecanismelor prin care sunt create cunoașterea și informația, plecând de la sursele lui Herodot însuși, de la istoria complicată a redactării textului său și a lecturilor sale publice până la construcția imaginară a lumii și a locuitorilor săi, proprie grecilor din vremea sa, până la jocurile identității și alterității care modelează ce se știe și ce se scrie.

În cadrul public contemporan, Zoe Petre s-a făcut remarcată mai ales grație activității sale politice în calitate de consilier însărcinat cu politici publice al președintelui Emil Constantinescu (1996-2000). Nu cariera politică sau intervențiile publice pe teme politice ale lui Zoe Petre ne preocupă în aceste pagini, cu toate că a fost unul din rarele exemple de universitari care au influențat decisiv destinul acestei țări. Mai degrabă ne preocupă asocierea dintre experiența intelectuală a cercetării meandrelor democrației și percepția necesităților reale imediate care a dus la participarea sa activă în viața cetății : „...au venit minerii”, povestește Zoe Petre, „și a devenit absolut evident pentru noi că nu poți reforma corect o fracțiune închisă a societății, o republică a literelor care să fie democratică, corectă, prosperă, când în jurul tău democrația și corectitudinea sunt călcate în picioare”.⁸

O dimensiune a acestei responsabilități asumate față de prezent a fost contribuția sa la fondarea și dezvoltarea instituțiilor române de formare

⁶ Extras din interviul luat lui Lucian Boia de către Florin Țurcanu (F. Țurcanu, L. Boia, *Ceea ce contează în primul rând este libertatea...*, în V. Nistor, D. Zaharia (eds.), *Armele Atenei. În onoare lui Zoe Petre*, București, 2012, p. 20 și 25-26).

⁷ Vezi și *Invitatul ediției: Zoe Petre. „Sunt greu de presupus interferențe de cult și tradiție între spațiul getic și cel elen”* (Interviu la zece ani de la apariția volumului *Practica nemuririi*), “Acta Centri Lucusiensis” 2A, 2014, p. 5-11.

⁸ Cecilia Caragea, *op. cit.*, p. 69-70.

și cercetare în științele sociale. Parcursul său de profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București a început în 1961, anul căsătoriei cu arheologul Aurelian Petre. O serie de stagii de cercetare în străinătate (*École Pratique des Hautes Études* - Paris, *Fondation Hardt* - Genève) i-au asigurat contactul cu medii academice strălucite în domeniul studiului antichității grecești în care studiile de antropologie istorică erau în vogă. A fost conferențiar asociat, apoi director de studii asociat la *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, le *Centre « Louis Gernet » d'Études Comparées sur les Sociétés Anciennes* (1981-1982, 1990-1991, 1994-1995). Aceste contacte au servit deopotrivă dezvoltării sale personale și dezvoltării instituțiilor din România. Aleasă decan al Facultății de Istorie cu contribuția decisivă a studenților în 1990, anul în care devine și profesor, Zoe Petre a declanșat reorganizarea studiilor în istorie, o oportunitate pentru mulți specialiști de seamă și pentru noi domenii de studiu care și-au făcut apariția în Facultate. Structurile de studiu politizate care țineau de propaganda comunistă au fost eliminate, iar Facultatea s-a desprins de statutul său din perioada comunistă, acela de bastion al propagandei, pentru a-și începe transformarea în instanță critică. Un parcurs complementar, în legătură directă cu actualitatea științifică și care a permis accesul la cursuri oferite de profesori și de cercetători din Occident, precum Maurice Godelier, Jacques Revel, Christophe Prochasson sau François Hartog, iar apoi la universități francofone din străinătate, a fost oferit cu rapiditate studenților români prin crearea structurii numite *École Doctorale Régionale en Sciences Sociales de Bucarest* al cărei director a fost între 1993 și 1997. Acest exercițiu de reconectare interdisciplinară la formarea și cercetarea moderne a început cu Atelierele Europei Centrale organizate de *l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* (Paris) și Institutele franceze din străinătate. Atelierul organizat în 1991 la București le-a dat lui Rose-Marie Lagrave și lui Zoe Petre ideea de a organiza *Școala Doctorală Regională* de la București având ca punct de sprijin în România Universitatea din București, scopul fiind acela de a recupera decalajele înregistrate la nivelul paradigmelor de cercetare și a limbajului științific în timpul izolării din epoca comunistă.

Foștii săi studenți de la Universitate își amintesc încă, felul în care, sub pretextul unui curs de etnografie, fuseseră inițiați în antropologia

istorică greacă în cursul anilor 80, în epoca în care o asemenea specialitate nu putea fi deschis oferită. Noutatea abordărilor sale și generozitatea intelectuală pe care eu însămi le-am experimentat rămân în memoria studenților pe care i-a avut aiudoma impulsului de a aborda marile teme ale istoriei grecilor și de nu se mulțumi să facă știință de periferie.